

УДК 343.37

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.7>

ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛІСУ¹

Дудоров О.О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4860-0681
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com*

Каменський Д.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-3610-2514
e-mail: dm.kamensky@gmail.com*

Дудоров О.О., Каменський Д.В. Про європейський досвід кримінально-правової охорони лісу.

Статтю присвячено висвітленню законодавчого досвіду ЄС та окремих держав-членів ЄС у частині кримінально-правової охорони лісів і з'ясуванню того, які елементи цього досвіду можуть стати у нагоді при вдосконаленні вітчизняного кримінального законодавства у контексті європейської інтеграції України.

Розкрито зміст релевантних положень загальноєвропейського законодавства, а саме Регламенту ЄС щодо деревини 2010 р., його чинного наступника – Регламенту ЄС щодо знеліснення 2023 р., а також Директиви ЄС про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права 2024 р. Встановлено, що в цих актах про кримінально-правову охорону лісу від незаконних порубок мовиться опосередковано – через запровадження адресованої операторам і трейдерам заборони на розміщення на ринку ЄС або експорт з ринку ЄС товарів або продуктів, пов'язаних із незаконною порубкою чи деградацією лісів, і, відповідно, через вимогу криміналізувати порушення такої заборони. Доведено, що питання криміналізації такого традиційного для України самостійного посягання на довкілля, як незаконна порубка лісу, загальноєвропейський законодавець фактично «віддав» на розсуд законодавців держав-членів ЄС, що не могло не призвести до варіативності відповідних нормативних підходів.

На підставі аналізу положень законодавства Німеччини, Франції, Італії та Іспанії показано особливості кримінально-правової охорони лісів у вказаних європейських країнах, а також з'ясовано чинники, які визначають такі особливості (зокрема: різне співвідношення приватної та державної власності на ліси; відсоток лісів, що знаходяться в національних парках, природних заповідниках або на інших територіях, які користуються специфічною формою правового захисту; включення окремих кримінально-правових заборон в акти регулятивного законодавства; узаконена аналогія, у межах якої окремі лісові правопорушення розуміються як злочини проти власності; див. також висновки). Водночас виокремлено фрагменти міжнародного і зарубіжного досвіду, які можуть (повинні) бути використані при вдосконаленні ст. 246 Кримінального кодексу України або її наступника. Зокрема, одним із шляхів оптимізації національного кримінально-правового інструментарію у сфері охорони довкілля має стати відмова від притаманного вітчизняному КК

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

казуїстичного способу забезпечення протидії видобуванню об'єктів дикої флори і фауни, а також поводженню з ними.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, незаконна порубка лісу, джерела кримінального права, порівняльно-правовий метод, криміналізація, європеїзація кримінального права.

Dudorov O.O., Kamensky D.V. On the European experience of criminal-legal protection of forests.

The article is devoted to examining the legislative experience of the European Union and selected EU Member States in the field of criminal-legal protection of forests, and to identifying which elements of this experience may be useful for improving Ukraine's criminal legislation in the context of its European integration.

The authors analyze the content of relevant provisions of pan-European legislation, namely the 2010 EU Timber Regulation, its current successor – the 2023 EU Regulation on Deforestation – as well as the 2024 EU Directive on the Protection of the Environment through Criminal Law. It is established that these acts address the criminal-legal protection of forests from illegal logging indirectly – through the introduction of a prohibition, applicable to operators and traders, on placing or making available on the EU market, or exporting from it, goods or products associated with illegal logging or forest degradation, and, accordingly, through the requirement to criminalize violations of this prohibition.

It is demonstrated that the issue of criminalizing such a traditional environmental offense as illegal logging has effectively been left by the EU legislator to the discretion of Member States, which inevitably led to variations in the corresponding legal approaches. Based on the analysis of the legislation of Germany, France, Italy, and Spain, the article highlights the specific features of criminal-legal protection of forests in these countries and identifies the factors determining these features – in particular, the varying proportions of private and state forest ownership; the percentage of forests located in national parks, nature reserves, or other protected areas; the inclusion of certain criminal prohibitions in regulatory acts; and the use of legalized analogy, under which certain forest-related offenses are understood as crimes against property.

At the same time, the authors single out fragments of international and foreign experience that may (and should) be used to improve Article 246 of the Criminal Code of Ukraine or its successor. In particular, one of the ways to optimize the national criminal-legal tools for environmental protection should be to abandon the casuistic approach typical of the Ukrainian Criminal Code in ensuring liability for the extraction and handling of objects of wild flora and fauna.

Key words: environmental criminal offenses, illegal logging, sources of criminal law, comparative legal method, criminalization, Europeanization of criminal law.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що ліси забезпечують широкий спектр екологічних, економічних і соціальних благ – підтримують функції екосистем, допомагають захищати клімат, забезпечують чисте повітря і відіграють важливу роль в очищенні води та ґрунтів, а також у водоутриманні та поповненні водних ресурсів, допомагають запобігати опустелюванню континентальних регіонів світу тощо. Водночас стрімке зростання попиту на деревину та інші лісоматеріали зумовлює збільшення випадків незаконної порубки лісів і пов'язаної з нею торгівлі лісоматеріалами, що негативно впливає на довкілля і призводить до шкідливих соціальних, політичних та економічних наслідків. За оцінками фахівців ООН, у період з 1990 р. по 2020 р. у світі було втрачено 420 млн га лісів, що становить близько 10% від усіх лісів на планеті Земля [1]. І цей негативний тренд зберігається: щороку здійснюється вирубка близько 10 млн га лісів, що приблизно дорівнює території Португалії. Розширення сільського господарства спричиняє майже 90% глобального знищення лісів, причому більше половини втрат лісів відбувається через перетворення лісів на орні землі, тоді як випас худоби є причиною майже 40% втрат лісів [2, с. 19]. Згідно зі спеціальним звітом Міжурядової групи з питань зміни клімату за 2019 рік вирубка лісів призвела до збільшення викидів парникових газів на 11% [3]. Незаконна порубка лісів сприяє опустелюванню та ерозії ґрунтів, що, своєю чергою, посилює екстремальні погодні явища та повені, а також загрожує діяльності легальних комерційних операторів – лісозаготівельних та лісопереробних компаній, які працюють «по-білому», сплачують податки та є офіційними роботодавцями.

В Україні, яка є державою з дефіцитом лісових ресурсів та яка, на жаль, не залишилась осторонь зазначених вище негативних процесів, відбувається швидке старіння деревостанів і пов'язане з ним зменшення приросту, а також погіршення якості і стійкості лісових насаджень. Про це свідчать такі явища, як всихання дубняків і ялиників, пожежі в соснових насадженнях півдня і сходу України, почастішання сніголамів і вітроломів тощо. На офіційному рівні визнається, що у багатьох регіонах України збільшилася частка ослаблених і всихаючих лісів. Питання підвищення адаптаційної здатності лісових екосистем до зміни клімату й антропогенного впливу вимагають невідкладного вирішення [4]. Серйозним негативним чинником деградації лісів як складника національного багатства України є діяльність «чорних лісорубів», поширеність якої зумовлена низкою системних обставин. Серед них: 1) незаконний обіг деревини, що охоплює експорт лісоматеріалів, пиломатеріалів та іншої продукції лісового господарства – передусім на ринки країн ЄС; 2) самовільна заготівля дров домогосподарствами у великій кількості; 3) пов'язані з лісовою сферою види організованої злочинної діяльності, зокрема незаконне виробництво деревного вугілля і видобування бурштину [5, с. 317].

В одній зі своїх публікацій, присвячених проблематиці кримінально-правової охорони довкілля, проведення порівняльно-правових досліджень ми назвали перспективним напрямом наукових розвідок, адже сучасні тенденції глобалізації та правової гармонізації підказують, що національне законодавство взагалі і кримінальне зокрема повинні розвиватись не ізольовано, а в режимі обережного зближення з відповідними нормами міжнародного права, а також із кримінально-правовими приписами зарубіжних країн [6, с. 72]. Зважаючи на глобальний і системний характер екологічних проблем сьогодення, не повинен дивувати той факт, що значна частина актів загальноєвропейського законодавства стосується охорони довкілля, боротьби зі змінами клімату, впровадження низьковуглецевої, високотехнологічної, ресурсозберігаючої економіки [7, с. 26]. Враховуючи ж масштабність та інтенсивність євроінтеграційних процесів у сучасній Україні, існує потреба у тому, щоб ознайомитись з європейським досвідом кримінально-правової охорони лісу, виокремивши у ньому ті елементи, які можуть стати у нагоді при вдосконаленні вітчизняного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Організаційно-правові, кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії незаконним порубкам лісу досліджували, зокрема, такі європейські автори, як Р. Соллунд, Л. Колантоні, Дж. Сарно, М. Б'янкі, М. Качмарек, Г. Бегіашвілі, Є. Гільгендорф, С. Рінгерт та ін. Щодо України, то найбільш серйозним актуальним доробком, присвяченим кримінально-правовій охороні лісу, зокрема від незаконних порубок, є видана у 2023 р. колективна монографія, у написанні якої взяв участь один з авторів цієї статті [8]. Попри зусилля вітчизняних дослідників [9; 10; 11], проблематика кримінально-правової охорони лісу в країнах ЄС поки що не дістала належного висвітлення в юридичній літературі України, що і спонукало нас усунути цю прогалину у наукових розвідках.

Мету статті її автори вбачають в опрацюванні нормотворчого досвіду ЄС та окремих держав-членів ЄС у частині кримінально-правової охорони лісів, а також у зіставленні (там, де це доречно) вказаного європейського досвіду з відповідними положеннями вітчизняного кримінального законодавства у контексті європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Почати наш аналіз вважаємо за доцільне із розкриття релевантних положень загальноєвропейського законодавства.

У порядку реагування на проблему незаконних порубок лісу 3 березня 2013 р. було запроваджено Регламент Європейського Парламенту та Ради № 995/2010 (European Union Timber Regulation, скор. – EUTR, далі – Регламент 2010), відомий як Регламент ЄС щодо деревини. Цей документ уперше наклав серйозні обмеження та обов'язки на операторів, які вводять в обіг на європейському ринку деревину та вироби з неї, зокрема заборонивши розміщення на ринку ЄС деревини і лісоматеріалів, заготовлених із порушенням законодавства країни походження. Регламент 2010 поширювався на імпортовану та вироблену в ЄС продукцію включно з круглим лісом, целюлозною деревиною та виробами з деревини (фанера, папір, меблі тощо). Оператори ринку, які вперше розміщували продукцію на ринку ЄС, були зобов'язані впроваджувати систему належного контролю (Due Diligence System) для оцінки та мінімізації ризиків незаконної заготівлі лісу [12]. За задумом розробників згаданого документа, виконання зазначених вимог гарантувало відповідність продукції з деревини чинним нормативним вимогам, а також прозорість ланцюгів поставок у межах ЄС.

Цікаво, що на Регламент 2010, хоч цей документ (як і його наступник, про який мовиться нижче) покладав відповідні обов'язки на операторів ринку, а не на пересічних громадян, які придбавають деревину, посилались розробники законопроекту «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини» (від 1 вересня 2023 р. № 9665), яким пропонувалось запровадити кримінальну відповідальність за дії з деревами, чагарниками або деревиною без документів, що підтверджують законність їхнього походження, або з підробленими документами (ст. 246-1 КК України). Неузгодженості згаданого законопроекту, врешті-решт виправдано заветованого Президентом України, з положеннями законодавства ЄС і принципами вітчизняного права докладно розкриті Л. Тімофєєвою [11, с. 266–272].

Згодом, 31 травня 2023 р. було ухвалено Регламент ЄС щодо знеліснення (EU Deforestation Regulation, скор. – EUDR, далі – Регламент 2023) [13] – акт, спрямований на забезпечення законності та сталості походження продукції, пов'язаної з лісовими ресурсами, що імпортується до ЄС або виробляється на його території. Основна мета цього документа полягає в забороні розміщувати на європейському ринку продукцію, пов'язану з незаконною порубкою лісу, а також у мінімізації негативного впливу на глобальні лісові екосистеми і втрату біорізноманіття. Починаючи з 30 грудня 2024 р., Регламент 2023 замінив попередній Регламент ЄС щодо незаконної деревини (Регламент 2010), значно розширивши межі нормативно-правового регулювання у сфері лісозаготівлі та лісокористування й охопивши не тільки деревину, а й значний спектр сільськогосподарської та лісової продукції (зокрема, какао, соя, пальмова олія, кава та м'ясо), походження якої може бути пов'язане зі знелісненням. Фактично цей документ, відбиваючи комплексний підхід, покликаний запобігати незаконній вирубці та знелісненню, а також закрити європейський ринок для продукції, пов'язаної з незаконною вирубкою лісу.

Регламент 2023 забороняє розміщення на ринку ЄС або експорт певних товарів і продуктів, якщо: а) вони вирощені, зібрані, отримані на ділянках землі, яка зазнала вирубки, або були виготовлені із використанням деревини, заготовленої з лісу, що спричинило його деградацію (під останньою розуміється перетворення пралісів або лісів, що природно відновлюються, на плантаційні ліси або інші лісисті землі); б) порушено національне законодавство держави-виробника; в) не виконані зобов'язання операторів і трейдерів, які розміщують деревину й вироби з деревини на ринку ЄС, щодо належної обачності, щоб мінімізувати ризик імпорту незаконно вирубаного деревини [14, с. 36].

Відповідно до Регламенту 2023 оператори і трейдери повинні: доводити, що продукція не пов'язана з незаконною порубкою, не сприяла знелісненню після 2020 р. і була вироблена відповідно до вимог законодавства країни походження; проводити ретельну перевірку ланцюга створення вартості (тобто послідовності дій, спрямованих на створення продукту та його кінцевої вартості, що дозволяє відслідкувати походження складових продукту). Важливою новелою стала вимога геолокаційної прив'язки партій товарів, що забезпечує перевірку законності походження продукції. Передбачений Регламентом 2023 комплексний механізм протидії незаконній порубці включає регулярні перевірки, суворі санкції за порушення (штрафи, вилучення доходів, обмеження участі у державних закупівлях), а також систему оцінки ризиків з поділом країн за рівнем небезпеки постачань.

Примітно, що в Директиві 2024/1203 Європейського парламенту та Ради про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, що замінює Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС (далі – Директива ЄС), текст якої ми аналізували раніше [15; 16; 17], про необхідність запроваджувати кримінальну відповідальність безпосередньо за незаконну порубку лісу в національне законодавство держав-членів ЄС не йдеться. Водночас, хоч у ч. 2 ст. 3 Директиви ЄС, де закріплено перелік заборонених діянь, які держави-члени ЄС зобов'язані криміналізувати, незаконна порубка лісу прямо не фігурує, тут міститься вимога криміналізувати вчинене у порушення заборони, викладеної в ст. 3 Регламенту 2023, розміщення або надання на ринку Союзу або експорт з ринку Союзу товарів або продуктів, пов'язаних із вирубкою чи деградацією лісів (за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості). У п. 20 Преамбули Директиви ЄС зазначено: стосовно оцінки того, чи є незначною кількістю відповідного продукту або відповідного товару, пов'язаного з порубкою або деградацією лісів, як зазначено в Регламенті 2023, держави-члени можуть, наприклад, враховувати кількість відповідного товару або продук-

ту, виражену в чистій масі, або, де це доречно, в обсязі або кількості одиниць, або те, чи є масштаб відповідної діяльності незначним з точки зору кількості. Для такої оцінки держави-члени можуть також враховувати інші елементи, перелічені для певних кримінальних правопорушень, включаючи стан збереження відповідних видів або вартість відновлення навколишнього середовища [18].

Отже, про кримінально-правову охорону лісу, зокрема від незаконної порубки, у Директиві ЄС зазначено опосередковано – у контексті криміналізації незаконного виведення на ринок ЄС певної продукції, виробленої через неправомірне використання лісових ресурсів. Із сказаного слідує, що загальноєвропейський законодавець питання криміналізації незаконної порубки лісу як такого «віддав» на розсуд законодавців держав-членів ЄС. І, як буде показано далі, можливістю такої криміналізації національні парламентарії скористались по-різному.

Оскільки на сьогодні у світі відсутнє уніфіковане нормативне визначення незаконної порубки лісу, країни застосовують різні підходи до тлумачення цього поняття. Незаконна порубка лісу може розумітись вузько (наприклад, заготівля деревини за межами дозволених концесій або перевищення встановлених квот) або широко (порушення в усьому ланцюзі постачання деревини із порушеннями митного чи податкового законодавства включно). Наприклад, Закон Австралії про заборону незаконних рубок визначає незаконність у вузькому сенсі (лише у зв'язку з актом заготівлі або вирубки дерев); до речі, вузьке тлумачення незаконності склалось при коментуванні і застосуванні ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу». Натомість Закон США про захист легальної деревини охоплює й «супутні» порушення торговельного та транспортного законодавства, а Регламент 2010 включав у зміст поняття «незаконність» весь порушений правовий режим, пов'язаний із лісозаготівлею, зокрема порушення права власності, а також порушення вимог торговельного і митного права [19]. Водночас Регламент 2010 не містив власного визначення поняття «незаконна порубка лісу». Такий підхід спирався на внутрішнє законодавство як стандарт визначення незаконності рубок, створюючи підґрунтя для неузгодженості в різних країнах-членах ЄС. Своєю чергою, Регламент 2023 також «проігнорував» відповідну дефініцію, обмежившись вказівкою на те, що чинна правова база ЄС зосереджена на боротьбі зі знелісненням та пов'язаною з цим торгівлею і не стосується безпосередньо проблеми вирубки лісів (п. 32 Преамбули).

На думку англійських дослідників Д. Брека та Дж. Хеймана, яка активно відтворюється у працях європейських авторів, незаконна вирубка лісів має місце тоді, коли деревина заготовляється, транспортується, купується або продається з порушенням вимог національного законодавства. Далі конкретизується, що процедура заготівлі може бути незаконною, якщо включає корупційні способи отримання доступу до лісів, вирубку без дозволу, з охоронюваної території, охоронюваних видів або деревини понад ліміти. Незаконні дії можуть відбуватися і під час транспортування лісоматеріалів, включаючи незаконну переробку та експорт, завідомо неправильне митне оформлення, а також ухилення від сплати податків (інших обов'язкових платежів), пов'язаних з обігом деревини [20].

Далі звернемось до кримінального законодавства окремих європейських держав з усталеними правовими системами і розвинутими моделями ринкової економіки.

ФРН. У німецькому кримінальному законодавстві відсутня окрема заборона, присвячена безпосередньо незаконній порубці лісу. При цьому у ФРН запроваджено комплексний підхід до кримінально-правової охорони лісових ресурсів, який знайшов відбиття одночасно в національному Кримінальному кодексі (Strafgesetzbuch, StGB) і спеціальних екологічних законах.

Так, у ч. 1 § 306 КК ФРН «Підпал» зазначено, що особа, яка шляхом підпалу знищує повністю або частково ліси, пустощі чи болота (п. 5), що належать іншому власнику, карається позбавленням волі на строк від одного до десяти років. У менш тяжких випадках особа карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років (ч. 2). За ч. 1 § 306f КК ФРН «Створення пожежної небезпеки» позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом карається особа, яка внаслідок куріння, використання відкритого вогню чи світла, викидання палаючих або тліючих предметів чи в інший спосіб створює небезпеку пожежі, зокрема в лісах, пустошах чи болотах (п. 3). Якщо особа вчиняє вказані дії з необережності, то така поведінка карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом (ч. 3 ст. 306f КК ФРН).

Опосередковано норми про інші екологічні делікти в КК ФРН також можуть охоплювати випадки знищення чи пошкодження лісу. Це, зокрема: § 324 – забруднення води, § 324a – забруд-

нення землі, § 325 – забруднення повітря, § 326 – порушення правил поводження з відходами, § 329 – створення загрози для охоронюваних територій [21]. Наприклад, у ч. 3 останньої із згаданих заборон, яка може вважатись аналогом ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» та яка в контексті нашого дослідження видається найбільш релевантною, зазначено: той, хто, всупереч нормативному акту або забороні, яка підлягає виконанню, виданій для захисту природоохоронної зони, території, тимчасово виділеної як природоохоронна зона або національний парк, осушує вересові пустки, болота, трясовини або інші водно-болотні угіддя (п. 4), або вирубує лісові масиви (п. 5), і тим самим істотно перешкоджає досягненню конкретної охоронюваної законом мети, буде покараний позбавленням волі на строк не більше п'яти років або штрафом. Як бачимо, німецький законодавець безпосередньо пов'язує незаконну порубку лісу (якщо використати такий традиційний для вітчизняних фахівців зворот) зі специфічним місцем вчинення правопорушення – природоохоронною територією. До речі, в Німеччині відсоток лісів, що знаходяться на території національних парків, природних заповідників або на інших територіях, які користуються іншою формою правового захисту, складає 29% [14, с. 11].

У ФРН діє також Закон про охорону лісів та сприяння лісовому господарству 1975 р. (нім. – Gesetz zur Erhaltung des Waldes und zur Förderung der Forstwirtschaft (Bundeswaldgesetz), скорочено – Федеральний лісовий закон) [22]. Цей нормативний акт спрямований на захист лісу (через його економічні, захисні та рекреаційні функції, важливість для довкілля), забезпечення належного управління лісом у довгостроковій перспективі, сприяння розвитку лісового господарства та досягненню балансу між інтересами громадськості та власників лісів [14, с. 11]. У чинній редакції згаданого законодавчого акта йдеться про адміністративні, а не про кримінальні правопорушення. Одне з ключових положень Федерального лісового закону полягає в тому, що порубка лісів визнається незаконною, якщо вона здійснюється без дозволу і з порушенням лісових та екологічних норм, особливо коли така порубка впливає на природоохоронні території, види або ландшафти. Відповідно до § 42 Федерального лісового закону фізичні та юридичні особи, а також інші об'єднання осіб зобов'язані на вимогу уповноважених органів надавати необхідну інформацію для виконання завдань, покладених на органи цим законом або іншими актами на його підставі. Ця інформація передусім стосується результатів проведення масштабної вибіркової інвентаризації лісів на всій території з метою забезпечення загального огляду стану лісів і можливостей лісогосподарського виробництва. Державний регулятор у сфері захисту і відновлення лісів (Федеральне міністерство продовольства та сільського господарства) може організовувати збір даних також щодо поживного забезпечення і забруднення ґрунтів у лісах (дослідження стану ґрунтів), життєздатності лісів; взаємозв'язків у лісових екосистемах, а також встановити докладні правила щодо часу, методів і базових даних для збору. Відсилка за змістом норма, передбачена § 43 Федерального лісового закону, закріплює підстави адміністративної відповідальності виді штрафів до 10 тис. євро у разі умисного або необережного порушення обов'язку надавати уповноваженому органу будь-яку офіційну інформацію, пов'язану з охороною та збереженням лісових ресурсів, згадану в § 42.

Примітно, що в 2024 р. Федеральне міністерство продовольства та сільського господарства розробило пакет правок до Федерального лісового закону, спрямований з-поміж іншого на запровадження кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу та деякі суміжні посягання. Однак німецька фахова спільнота виступила категорично проти внесення таких змін, стверджуючи, що пропонувані положення про позбавлення волі на строк до одного року є неконституційними. Згідно із законопроектом позбавлення волі та кримінальні штрафи повинні застосовуватися, зокрема, за несанкціоновані порубки лісу, внесення отруйних речовин у лісовий ґрунт або створення небезпеки для лісових екосистем (наприклад, порушення «лісової тиші»). У підготовленому німецькими правниками звіті наголошувалося на тому, що відповідно до практики Федерального конституційного суду поведінка повинна визнаватись кримінально караною лише тоді, коли вона є «особливо соціально шкідливою» та «нестерпною для впорядкованого співіснування людей». Це жодним чином не стосується лісогосподарських робіт, навіть якщо їх проведення порушує окремі норми регулятивного законодавства. Певна поведінка лише в тому разі підлягає криміналізації, якщо вона не може регулюватись іншими правовими засобами [23]. На думку керівництва Асоціації власників лісів Німеччини, пропонувані державним регулятором кримінально-правові заборони є абсолютно надмірними та виражають необґрунтовану недовіру з боку держави до 2 млн власників приватних лісів [24].

Констатуємо: поки у ФРН лише точаться дискусії щодо доцільності запровадження кримінальної відповідальності безпосередньо за незаконну порубку лісу, в Україні така відповідальність є доконаним фактом, що підтверджується й активним правозастосуванням у вказаній сфері. При цьому якщо склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 246 КК України, є матеріальним, то у проєктованій у ФРН кримінально-правовій нормі посилення на обов'язкове заподіяння шкоди відсутнє. З іншого боку, у ФРН, на відміну від України, велика частина лісових угідь (понад 48 %) перебуває у приватній власності, і логічно припустити, що власник лісу не буде зрубувати його на шкоду самому собі.

Франція. У цій країні ліси займають 31,5 % її території, причому частка державної власності складає 25,89 %, а приватної власності – 74,11 % [14, с. 21]. Кримінально-правові норми, присвячені охороні лісів, закріплені в Лісовому кодексі (фр. – Code forestier, далі – ЛК Франції) 1827 р., редакцію якого було істотно оновлено в 2001–2002 рр. [25], а саме в розділі VI «Правопорушення, спільні для всіх лісів та лісових масивів» Книги I Законодавчої частини, а частково – в розділі VI «Кримінальні положення» Книги III Законодавчої частини цього Кодексу. Структурно ЛК Франції складається з двох основних частин – Законодавчої та Регулятивної; ці частини, своєю чергою, поділяються на книги, розділи, підрозділи, статті. Для порівняння: Лісовий кодекс України цілком традиційно для вітчизняної правової системи не містить кримінально-правових заборон, а його ст. 105 «Відповідальність за порушення лісового законодавства» закріплює загальне відсылне положення про те, що лісові правопорушення тягнуть за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону.

Ст. L161-1 ЛК Франції містить визначення поняття лісових правопорушень. Ними визнаються всі злочини (délits) і проступки (contraventions), передбачені ЛК Франції та нормативно-правовими актами, ухваленими на його виконання. Лісовими правопорушеннями вважаються також протиправні діяння, якщо вони вчинені в лісах чи на інших землях або територіях, на які поширюються положення цього Кодексу: 1) правопорушення, передбачені КК Франції, щодо розміщення або залишення матеріалів, сміття, відходів чи уламків; 2) порушення приписів муніципальної поліції, виданих на підставі: а) п. 5 ст. L2212-2 Загального кодексу місцевих органів влади (цей акт визначає правовий статус, організацію та діяльність місцевих органів влади) – з метою запобігання або припинення пожеж, зсувів ґрунту чи каміння, а також лавин; б) п. 7 тієї самої статті; с) п. 2 ст. L2213-2 того ж Кодексу – якщо вони стосуються зупинки та стоянки караванів і туристичних автомобілів у природних, зокрема лісових зонах на дорогах, відкритих для громадського руху.

Спочатку розглянемо правопорушення, спільні для всіх лісів. Це: 1) вчинення дій, що перешкоджають або ускладнюють виконання функцій агентами Національного лісового агентства Франції, – карається позбавленням волі на строк шість місяців та штрафом у розмірі 15 000 євро (ст. L163-1); 2) невиконання власниками положень, передбачених ст. L124-6 (у частині обов'язку відновлення лісу після його дозволеної вирубки), – карається штрафом у розмірі 1200 євро за кожен гектар, що експлуатується (ст. L163-2); 3) умисне спричинення пожежі в лісах – карається у порядку, передбаченому КК Франції (ст. L163-3); 4) необережне спричинення пожежі у чужих лісах або на чужих землях – карається відповідно до статей 322-5, 322-15, 322-17 та 322-18 КК Франції, якщо воно сталося: від вогнищ, розведених на відстані менш як 200 метрів від цих земель; від вогнищ, залишених без належних запобіжних заходів; від використання або запуску феєрверків; внаслідок недбалого викидання відходів від тютюнових виробів; внаслідок використання будь-яких приладів чи механізмів, що генерують легкозаймисті матеріали чи сильне тепло (ст. L163-4).

Заборона, безпосередньо присвячена незаконній порубці лісу, закріплена в ст. L163-7 ЛК Франції. Тут зазначено, що незаконна порубка або вилучення дерев, які мають окружність щонайменше 20 см, карається відповідно до статей 311-3, 311-4, 311-13, 311-14 та 311-16 (злочини проти власності) КК. У тексті розглядуваної заборони міститься важливе роз'яснення: окружність вимірюється на висоті 1,3 м від ґрунту; якщо дерева були зрублені та оброблені – на пеньку; якщо пеньок видалено – окружність визначається як 1/5 від загальної величини чотирьох граней обтесаного стовбура; якщо дерево та пеньок відсутній, то розмір шкоди оцінює суд. Встановлено, що вивезення повалених дерев і незаконно зрубаного лісу карається так само, як і порубка дерев на корені.

Своєю чергою, ст. L163-8 ЛК Франції передбачає, що зламання, обдирання кори або пошкодження дерев у лісах, а також зрізання їхніх основних гілок або зняття коркової кори карається

так само, як і порубка дерев. Такий підхід загалом збігається з тим, який склався при застосуванні ст. 246 КК України, коли поняттям незаконної порубки лісу охоплюється і пошкодження дерева або чагарнику до стану припинення росту (наприклад, відокремлення основних гілок від стовбура дерева) [5, с. 321–331]. Водночас із метою усунення підґрунтя для кваліфікаційних помилок, пов'язаних із визначенням змісту поняття «порубка», доцільно внести зміни до ст. 246 КК України, які б дали змогу визначити пошкодження дерев і чагарників до стану припинення росту як самостійну (альтернативну) форму суспільно небезпечної дії (поряд із безпосередньо порубкою лісу) [8, с. 219–222].

Підставам кримінальної відповідальності за порушення правил вирубки та репопуляції лісів присвячені статті L362-1 – L362-3 ЛК Франції. Так, згідно зі ст. L362-1 проведення неправомірної вирубки карається штрафом, який не може перевищувати оціночну вартість вирубаного деревини на понад чотири з половиною рази, однак не більше 20 тис. євро за гектар, охоплений вирубкою, для перших двох гектарів і 60 тис. євро за кожен наступний гектар.

До фізичних осіб можуть застосовуватись такі додаткові покарання: 1) оприлюднення судового рішення у порядку, передбаченому ст. 131-35 КК Франції; 2) заборона здійснювати певну професійну чи соціальну діяльність у порядку, передбаченому ст. 131-27 і ст. 131-29 того ж Кодексу; 3) відсторонення від участі у публічних закупівлях на строк до трьох років; 4) конфіскація предмета, який використовувався або призначався для вчинення правопорушення, а також предмета, отриманого внаслідок правопорушення, у порядку, передбаченому ст. 131-21 КК Франції.

Дві наступні статті ЛК Франції мають «гібридну» юридичну природу, бо містять одночасно кримінально- та адміністративно-правові приписи. Так, у ч. 1 ст. L362-2 зазначено: у разі порубки, здійснюваної з порушенням простого плану управління або без відповідного дозволу, згаданого у ст. L312-11, може бути винесене рішення про зупинення порубки чи вивезення деревини, а також про накладення арешту на матеріали та обладнання будівельного майданчика. Відповідно, у ч. 2 ст. L362-2 закріплено: особа, яка продовжує здійснювати порубку всупереч рішення про її припинення, карається позбавленням волі на строк до шести місяців і штрафом, передбаченим у першому абзаці ст. L362-1. Своєю чергою, ст. L362-3 ЛК Франції містить таке застереження: якщо умови, від яких залежить виконання дозволеної порубки або порубки, здійснюваної відповідно до статей L312-2, L312-4 та L312-5, не були дотримані у встановлений строк, або, за його відсутності, протягом п'яти років із початку експлуатації, то особи, які продали деревину або здійснювали її заготівлю самостійно, підлягають штрафу у розмірі 2 тис. євро за гектар експлуатованої площі. Як бачимо, французький законодавець стимулює під загрозою санкцій (зокрема, кримінально-правових) правомірну поведінку власників і користувачів лісів.

Нарешті, у відсылній за своїм характером ст. L362-4 ЛК Франції зазначено, що вчинення дій щодо підробки або фальсифікації клейма (маркувального молотка) окремої особи, що використовується для лісових маркувань, або його використання на шкоду інтересам чи правам цієї особи, карається санкціями, передбаченими статтями 441-1, 441-9–441-12 КК Франції. Відповідно, кримінально-правовими санкціями за, наприклад, умисне спотворення маркування з метою введення в оману щодо походження або статусу деревини або використання підробленого або неправомірно отриманого молотка для маркування деревини, можуть бути: позбавлення волі до 3 років; штраф до 45 тис. євро; також можливі додаткові покарання – позбавлення громадянських прав, заборона на виконання певної професійної діяльності.

Італія. У цій країні діє Консолідований закон про ліси та ланцюги поставок у лісовому господарстві, який забороняє суцільні вирубки. Водночас останні допускаються: якщо передбачені планами управління лісами та за умови дотримання нормативних вимог до такої вирубки; за дозволом на регіональному рівні з метою фітосанітарного захисту, відновлення після пожежі або з інших причин, що становлять значний і визнаний суспільний інтерес за умови, що забезпечується природне або штучне відновлення лісу. Також допускається втручання, яке передбачає ліквідацію існуючої деревної та чагарникової рослинності, за умови отримання дозволу відповідно до положень регіональних ландшафтних планів або з метою відновлення традиційної сільськогосподарської діяльності та проведення робіт, що становлять значний суспільний інтерес [2, с. 14–15].

Щодо незаконної вирубки лісів в Італії, то це питання регулюється передусім ст. 181 Кодексу культурної спадщини та ландшафту (іт. – Codice dei beni culturali e del paesaggio) від 2004 р. [26]. Норми цього документа покликані забезпечувати охорону культурної спадщини та збереження природного ландшафту. Зазначена заборона криміналізує з-поміж інших діянь не-

санкціоновані втручання в охоронювані лісові території, включаючи порубку лісів і видалення пнів, за винятком випадків, коли це дозволено для сільськогосподарської, лісгосподарської або пастушої діяльності. У ст. 181 Кодексу культурної спадщини та ландшафту «Роботи, виконані без дозволу або з порушенням його умов» йдеться про таке: будь-яка особа, яка за відсутності необхідного дозволу або з порушенням його умов виконує будь-які роботи на об'єктах ландшафту, карається покаранням, передбаченим ст. 44, літерою с) Декрету Президента Республіки від 6 червня 2001 року № 380. Цим Декретом затверджено Зведений текст законодавчих положень з питань будівництва, а основними покараннями, згадуваними в його ст. 44, є позбавлення волі на строк до двох років і штраф від 5,164 до 51,645 євро, які призначаються у випадках виконання роботи з повним порушенням дозволу або без нього, або продовження робіт попри наказ про тимчасове відсторонення.

Покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до чотирьох років призначається, якщо роботи, зазначені вище, стосуються: а) нерухомого майна або територій, які через свої ландшафтні особливості були визнані такими, що становлять значний суспільний інтерес, спеціальним розпорядженням, виданим до початку виконання робіт; б) нерухомого майна або територій, що охороняються законом відповідно до ст. 142 Кодексу, і призвели до збільшення обсягу споруд на понад тридцять відсотків від обсягу первісної споруди або (як альтернатива) до її розширення на понад сімсот п'ятдесят кубічних метрів, або призвели до будівництва нової споруди з об'ємом понад тисячу кубічних метрів.

Хоч безпосередньо про ліс у наведеній статті Кодексу культурної спадщини та ландшафту не згадується, нескладно змодельовати ситуації, коли з метою здійснення будівельних робіт здійснюється відповідна зміна ландшафту у спосіб вирубки (викорчовування тощо) лісових насаджень.

Відповідний італійський досвід слугує зайвим аргументом на користь удосконалення ст. 246 КК України у напрямі розширення сфери її застосування за рахунок деревостанів, які не входять до складу лісового фонду. Вітчизняні дослідники наголошують на неприйнятності нинішнього стану речей, за якого незаконне вирубування десятків чи навіть сотень дерев і кущів у парках, скверах, бульварах, алеях тощо, завдаючи значної шкоди навколишньому природному середовищу та викликаючи істотний суспільний резонанс, на законодавчому рівні не визнається кримінальним правопорушенням проти довкілля. *De lege ferenda* кримінальна протиправність відповідного екологічного делікту має залежати від кількості та якості зрубаних (пошкоджених) деревостанів, а не від належності ділянки, де відбувалась незаконна порубка, до лісового фонду, через що поліпшена ст. 246 КК України (і її назва, і її диспозиція) не повинна конкретизувати місце вчинення злочину (щонайменше як ознаку його основного складу) [8, 154–160].

Повертаючись до висвітлення зарубіжного досвіду, зазначимо, що КК Італії (*Codice Penale*) Італії від 1930 р. (із змінами) не містить заборон щодо незаконної порубки лісу. Водночас про пов'язані з цим екологічні делікти мовиться в ст. 452-bis КК Італії «Забруднення навколишнього середовища», яка встановлює покарання (позбавлення волі на строк від двох до шести років і штраф від 10 тис. до 100 тис. євро) за дії, що заподіюють істотну шкоду екосистемам, біорізноманіттю або природним ресурсам. Таке покарання має призначатись тому, хто незаконно спричиняє значне та вимірюване погіршення або пошкодження: 1) води або повітря, або значних ділянок ґрунту або підґрунтя; 2) екосистеми, біорізноманіття, зокрема аграрного, а також флори чи фауни. Якщо забруднення відбувається в природній заповідній зоні або на території, що має ландшафтну, екологічну, історичну, художню, архітектурну або археологічну цінність, або заподіює шкоду захищеним видам тварин чи рослин, то покарання збільшується від третини до половини максимального розміру. Таке ж посилення караності матиме місце, якщо забруднення спричиняє погіршення, порушення або знищення середовища існування в межах природного заповідника або території, що має ландшафтну, екологічну, історичну, художню, архітектурну або археологічну цінність [27]. Цілком очевидно, що вжите поняття «рослини» охоплює і дерева як ключовий складник лісових ресурсів.

Іспанія. У цій країні налічується приблизно 27,7 млн га лісових угідь, що становить 56% від загальної площі. Із цієї площі 18 млн га вважаються лісовими угіддями (36%), а ще 9,5 млн (19%) належать до категорії «інші лісові угіддя». Більше половини поверхні Іспанії вкрито лісами, приблизно третина іспанських лісів перебуває в державній власності. Іспанія є другою (після Швеції) країною з найбільшою площею лісів в Європі – майже вдвічі більшою, ніж у Франції та майже втричі більшою, ніж у Німеччині [2, с. 16].

Головною нормативною підставою управління лісами є Іспанський державний лісовий закон (Закон 43/2003); при цьому більшість місцевих громад мають власне законодавство («Ley de Montes»), яке регулює питання захисту, управління і заготівлі лісів на їхній території. У кожній громаді затверджено низку нормативних актів, що визначають конкретні обмеження (тип вирубки, максимальна площа, на якій дозволено проводити вирубку, техніка, що використовується відповідно до ґрунтових умов), діаметри (мінімальний та/або максимальний), види та інші показники [28]. За наявності проєкту управління, плану ведення лісового господарства або іншого еквівалентного інструменту управління власник лісу повинен надіслати декларацію про рубку до компетентного органу автономної громади для відповідної перевірки. За відсутності необхідних інструментів управління у власника, проведення вирубки потребує отримання попереднього адміністративного дозволу, за винятком короточасної експлуатації деревини або рубок для домашнього господарства, де передбачено інформування компетентного органу [14, с. 19].

Незаконна порубка лісу описана в ст. 332 КК Іспанії (Código Penal, далі – КК Іспанії) від 1995 р. [29]. Ця стаття, розташована в главі IV «Про кримінальні правопорушення, пов'язані з флорою, фауною та домашніми тваринами» розділу XVI, містить таке формулювання: той, хто, порушуючи закони або інші загальні положення, зрізає, вирубує, вириває, збирає, набуває, володіє або знищує охоронювані види дикої флори, або торгує ними, їх частинами, похідними, якщо така поведінка не впливає на незначну кількість екземплярів і не має істотних наслідків для стану збереження видів, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до двох років або штрафом у розмірі від восьми до двадцяти чотирьох місяців, а також спеціальною заборорою займатися своєю професією або торгівлею на строк від шести місяців до двох років. Таке саме покарання застосовується до тих, хто, порушуючи закони або інші загальні положення, знищує або серйозно змінює середовище існування охоронюваних видів дикої флори. Встановлено, що покарання застосовується у верхній половині діапазону, якщо злочин вчинено стосовно видів або підвидів, які перебувають під загрозою зникнення. Якщо ж діяння вчинено через необережність, то застосовується покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох місяців до одного року або штраф у розмірі від чотирьох до восьми місяців, а також у виді спеціального позбавлення права займатися професійною або господарською діяльністю на строк від трьох місяців до двох років».

Отже, про незаконну порубку лісу тут йдеться (через використання формулювання «зрізає, вирубує, вириває ... або знищує охоронювані види дикої флори») завуальовано – як про одну з форм посягання на об'єкти дикої фауни тоді, як традиційно-казуїстична ст. 246 КК України присвячена саме і тільки охороні лісу.

Також ст. 330 КК Іспанії визнає кримінально протиправними дії особи, яка завдає серйозної шкоди будь-яким елементам природоохоронної території, використаним для її класифікації як такої. До речі, в Іспанії відсоток лісів, що знаходяться на території національних парках, природних заповідниках або на інших територіях, які користуються іншою формою правового захисту, складає 40 % [14, с. 19]. Указаний злочин карається позбавленням волі на строк від одного до чотирьох років і штрафом у розмірі від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців.

Принагідно зазначимо, що відповідно до ст. 50 КК Іспанії, хоча покарання у вигляді штрафу полягає у призначенні засудженому грошового стягнення, це покарання накладається (якщо законом не передбачає інше) за системою денного штрафу; при цьому мінімальний термін становить десять днів, а максимальний – два роки (для юридичних осіб максимальний термін – п'ять років). Денна норма штрафу становить від двох до чотирьохсот євро, за винятком штрафів щодо юридичних осіб – від 30 до 5000 євро. У цьому простежується самотність підходу іспанського законодавця до конструювання кримінально-правових санкцій.

Змістовно ст. 330 КК Іспанії частково збігається зі ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду». У разі масового знищення чи пошкодження дерев у державному лісі вчинене, вочевидь, має отримувати кримінально-правову оцінку за ст. 330 КК Іспанії, адже у цій ситуації дерева виступають як «елементи природоохоронної території». Це загалом кореспондує такій згаданій у ч. 1 ст. 252 КК України формі протиправної поведінки, як знищення (пошкодження) охоронюваних державою територій або об'єктів природно-заповідного фонду.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки.

По-перше, сучасний загальноєвропейський підхід до протидії незаконній порубці лісу та іншим лісовим правопорушенням поєднує регулятивний і кримінально-правовий механізми. Регламент ЄС щодо деревини 2010 р. та його чинний наступник – Регламент ЄС щодо знеліснення 2023 р. істотно підвищили стандарти прозорості та контролю за походженням деревини та іншої продукції, запровадивши для операторів і трейдерів заборону на розміщення та надання на ринку ЄС або експорт з ринку ЄС товарів або продуктів, пов'язаних із незаконною вирубкою чи деградацією лісів. При цьому акти загальноєвропейського законодавства (із Директивою ЄС про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права 2024 р. включно) не пропонують власного визначення поняття незаконної порубки лісу, фактично делегуючи вирішення питання про криміналізацію такого посягання на довіді національним законодавцям, що зумовлює неуніфікованість нормативних підходів, застосованих у різних країнах-членах ЄС.

По-друге, ознайомлення із законодавством (кримінальним і регулятивним) окремих держав-членів ЄС засвідчує наявність різних моделей правової охорони лісу. Так, Німеччина робить акцент на регулятивній складовій та адміністративно-правових механізмах; Франція закріпила низку казуїстичних кримінально-правових заборон, причому не Кримінальному кодексі, а в Лісовому кодексі (при тому, що другий частково відсилає до першого); Італія реалізувала «гібридну» модель, поєднавши приписи законодавства про ландшафт і довіді; Іспанія запровадила норми про захист флори та природоохоронних територій. Спільним для цих підходів є широке розуміння поняття «шкода довіді», яке з-поміж іншого охоплює і випадки незаконної порубки лісу.

Висвітлений зарубіжний досвід, до слова, підтверджує виправданість вітчизняного теоретичного підходу, згідно з яким кримінально-правову охорону лісу забезпечує не лише ст. 246, а й, зокрема, ст. 245 і ст. 252 КК України.

По-третє, попри те, що у висвітленому законодавстві окремих європейських держав окремий аналог ст. 246 КК України відсутній, відповідний зарубіжний досвід може стати у нагоді при вдосконаленні цієї кримінально-правової заборони (її наступниці), а саме: а) досвід французького законодавця є зайвим аргументом на користь внесення до ст. 246 КК України змін, які б легалізували наявний на практиці підхід, у межах якого пошкодження дерев і чагарників до стану припинення росту визнається самостійною (альтернативною) формою суспільно небезпечної дії (поряд із безпосередньо порубкою лісу); б) італійський досвід засвідчує доцільність удосконалення ст. 246 КК України у напрямі розширення сфери її застосування за рахунок деревостанів, які не входять до складу лісового фонду.

Також положення загальноєвропейського законодавства і законодавства окремих країн-членів ЄС наводять на думку про доцільність відмови від притаманного КК України казуїстичного способу забезпечення протидії видобуванню об'єктів дикої флори і фауни, а також поводженню з ними, а непоодинокі використання в актах зазначеного законодавства оцінних понять вказує на доречність подальшого звернення до невизначеного нормативного контенту при законодавчому описанні в Україні складів кримінальних правопорушень проти довіді.

Загалом гармонізація українського та загальноєвропейського законодавства вимагає гнучкого поєднання кращих європейських практик (передусім регуляторно-моніторингового характеру) із національними особливостями та пріоритетами власної кримінально-правової політики, що сприятиме як збереженню біорізноманіття, так і виконанню Україною взятих на себе зобов'язань у сфері охорони довіді у межах триваючої європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The State of the World's Forests 2020. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/8f8f2820-6dfd-4746-9295-e9356148f8a2/content/CA8642EN.html> (дата звернення: 5.10.2025).
2. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо проведення оцінки впливу на довіді окремих проектів у лісовій галузі в державах-членах ЄС. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32667.pdf> (дата звернення: 5.10.2025).
3. An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems. URL: <https://www.ipcc.ch/srccl/> (дата звернення: 5.10.2025).

4. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-p#Text> (дата звернення: 5.10.2025).
5. Кримінальні правопорушення проти довкілля (основні положення кримінально-правової характеристики): навч. посіб. / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський / за ред. О.О. Дудорова, Р.О. Мовчана. Київ: Норма права, 2024. 468 с.
6. Дудоров О.О., Каменський Д.В. Європейський досвід правової протидії незаконному рибальству. *Ампаро*. 2023. № 2. С. 69–80.
7. Екологічна політика та технічне регулювання Європейського Союзу: навч. посіб. / І.Л. Якименко, О.М. Салавор, Є.Б. Шаповалов. Київ : НУХТ, 2022. 157 с. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0bd60416-0814-42b9-b33c-7bb4c08c56bd/EU_Environmental_Policy_Textbook_Kyiv_NUFT_2022_Final.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ, Норма права, 2023. 520 с.
9. Місінкевич А. Порівняльно-правовий аналіз здійснення правової охорони лісів в Україні, Польщі на Німеччині. *Університетські наукові записки*. 2020. Т. 19. № 1. С. 156–165.
10. Кротюк А. М. Іноземний досвід запобігання незаконним порубці, перевезенню, зберіганню, збуту лісу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 24–30.
11. Тимофєєва Л.Ю. Кримінальні правопорушення проти довкілля: пропорційність в контексті апроксимації актів Європейського Союзу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2. С. 260–284.
12. Regulation (EU) No 995/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 laying down the obligations of operators who place timber and timber products on the market Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/995/oj/eng> (дата звернення: 5.10.2025).
13. Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on the making available on the Union market and the export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation and repealing Regulation (EU) No 995/2010 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1689150898102&uri=CELEX%3A32023R1115> (дата звернення: 5.10.2025).
14. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо збереження та відтворення лісів у державах-членах Європейського Союзу. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32766.pdf> (дата звернення: 5.10.2025).
15. Дудоров О.О., Каменський Д.В. Директива Європейського Союзу про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права: огляд окремих новел. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2025. Вип. 19. С. 311–326.
16. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Диференціація кримінальної відповідальності за посягання на довкілля за законодавством України та ЄС: у пошуках точок дотику. *Ампаро*. 2025. № 2. С. 46–57.
17. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Проблеми криміналізації посягань на довкілля у контексті ACQUIS ЄС. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 2. С. 62–70.
18. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202401203 (дата звернення: 5.10.2025).
19. Colantoni L., Sarno G. S., Bianchi M. Fighting illegal logging in Europe: An overview of trends, players and action. Rome: Istituto Affari Internazionali; Ambitus, 2022. (IAI Report No. C09). URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c09/fighting-illegal-logging-europe> (дата звернення: 5.10.2025).
20. Brack D., Hayman G. Intergovernmental actions on illegal logging: Options for intergovernmental action to help combat illegal logging and illegal trade in timber and forest products: A scoping study prepared for UK Department for International Development. London: Royal Institute of International Affairs, Energy and Environment Programme, 2001. URL: <https://www.>

- chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Energy,%20Environment%20and%20Development/intergovernmental_actions_on_illegal_logging_march_01.pdf (дата звернення: 5.10. 2025).
21. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (дата звернення: 5.10.2025).
 22. Gesetz zur Erhaltung des Waldes und zur Förderung der Forstwirtschaft (Bundeswaldgesetz). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bwaldg/BJNR010370975.html> (дата звернення: 5.10.2025).
 23. Zur verfassungsrechtlichen Bewertung des Entwurfes eines neuen Bundeswaldgesetzes. Rechtsgutachten. URL: https://www.waldeigentuermer.de/wp-content/uploads/2024/01/Rechtsgutachten_verfassungsrechtliche-Pruefung-BWaldG-v.-15.01.2024_.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
 24. Gutachten der Waldverbände: «Neues Bundeswaldgesetz ist verfassungswidrig». URL: https://www.waldeigentuermer.de/gutachten-der-waldverbaende-neues-bundeswaldgesetz-ist-verfassungswidrig/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.10.2025).
 25. Codeforestier(nouveau). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025244092/ (дата звернення: 5.10.2025).
 26. Codice dei beni culturali e del paesaggio, ai sensi dell'articolo 10 della legge 6 luglio 2002. Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2004-01-22;42!vig> (дата звернення: 5.10.2025).
 27. Codice Penale. REGIO DECRETO 19 ottobre 1930, n. 1398 (GU Serie Generale n.251 del 26-10-1930). URL: https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codicePenale/494_1_1 (дата звернення: 5.10.2025).
 28. Timber Legality Risk Assessment. Spain. Version 1.1. August 2017. URL: <https://asfor.ro/wp-content/uploads/2020/01/NEPCon-TIMBER-Spain-Risk-Assessment-EN-V1.1pdf.pdf> (дата звернення: 5.10.2025).
 29. Criminal Code of Spain. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/Documentacion/Publicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 5.10.2025).